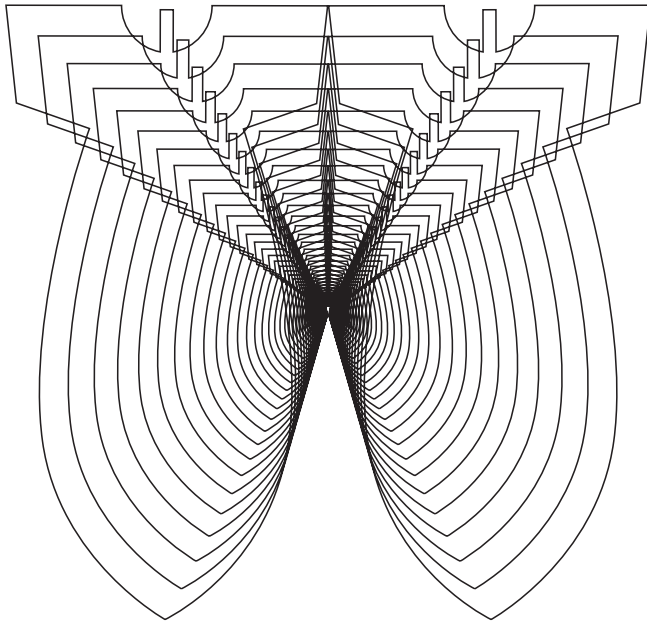

**PRAWDZIWY DAS WAHRE
KONIEC ENDE
WOJNY DES KRIEGES
JEST LIEGT
PRZED VOR
JEJ SEINEM
POCZĄTKIEM ANFANG**

VOLKER BRAUN **WOJCIECH JAGIELSKI**
MATTHIAS GÖRTZ **MARIAN PANKOWSKI** **DURS GRÜNBEIN**
WOJCIECH TOCHMAN **SILKE SCHEUERMANN**
OLGA TOKARCZUK **SALINIA STROUX** **MAGDALENA TULLI**

Virtuelle Brücke in der Weichsel

WARSAU 2006

Deutsch-polnische Trilogie:

BERLIN 2009

und dann...
die Rechtfertigung
der Gewalt

BEBELPLATZ

Sehnsucht leben
ein Ausnahmezustand

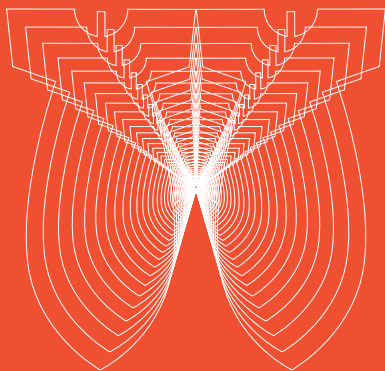
DHM/SCHLÜTERHOF

Zukunft ohne Kriege
Zukunft ohne Grenzen

RADIALSYSTEMV

Das wahre Ende des Krieges
liegt vor seinem Anfang

W.A.B. 2010

VOLKER BRAUN
WOJCIECH JAGIELSKI
MATTHIAS GÖRITZ
MARIAN PANKOWSKI
DURS GRÜNBEIN
WOJCIECH TOCHMAN
SILKE SCHEUERMANN
OLGA TOKARCZUK
SALINIA STROUX
MAGDALENA TULLI

**PRAWDZIWI DAS WAHRE
KONIEC ENDE
WOJNY DES KRIEGES
JEST LIEGT
PRZED VOR
JEJ SEINEM
POCZĄTKIEM ANFANG**

**ANTOLOGIA DEUTSCH-POLNISCHE
POLSKO-NIEMIECKA ANTHOLOGIE
POD REDAKCJA HERAUSGEGEBEN
STEPHANA STROUXA VON STEPHAN STROUX**

przełożyli Jakub Ekier, Jan Glas, Olaf Kühl i Karin Wolff
übersetzt von Jakub Ekier, Jan Glas, Olaf Kühl und Karin Wolff

przedmowy: Małgorzata Szpakowska i Kathinka Dittrich van Weringh
vorworte: Małgorzata Szpakowska und Kathinka Dittrich van Weringh

Copyright © Olga Tokarczuk, Copyright © Marian Pankowski
Copyright © Wojciech Jagielski, Copyright © Wojciech Tochman
Copyright © Magdalena Tulli, Copyright © Durs Grünbein
Copyright © Matthias Göritz, Copyright © Salinia Stroux
Copyright © Silke Scheuermann, Copyright © Volker Braun
Copyright © for the Polish translation by Jakub Ekier, 2010
Copyright © for the German translation by Jan Glas, Olaf Kühn, Karin Wolff, 2010
Przedmowy: Copyright © by Małgorzata Szpakowska,
Copyright © by Kathinka Dittrich van Weringh

Wydanie I
Warszawa 2010

SPIS TREŚCI INHALT

Małgorzata Szpakowska

NASZA NIEPEWNA PRZESZŁOŚĆ UNSERE UNSICHERE VERGANGENHEIT

11

Kathinka Dittrich van Weringh

WYDOBYCI Z ŁODU? AUS DEM EIS BEFREIT?

23

Durs Grünbein

SOLIDARNOŚĆ SOLIDARITÄT

41

Olga Tokarczuk

O KOBIECIE, DIE FRAU,
KTÓRA KOCHAŁA OBCYCH DIE DIE FREMDEN LIEBTE

53

Matthias Göritz

BIZNES DAS GESCHÄFT
NA MARZENIACH MIT DEN TRÄUMEN

81

Wojciech Jagielski
NA ROZSTAJU AM SCHEIDEWEG

121

Volker Braun
ŁUDZĄCY ZNAK DAS TRÜGLICHE ZEICHEN

149

Durs Grünbein
ZAWIŁOŚĆ WYPADKÓW WECHSELFÄLLE
NAD WISŁĄ AN DER WEICHSEL

153

Volker Braun
KOHLHASENBRÜCK KOHLHASENBRÜCK

161

Marian Pankowski
NIE MA DA WAR EINE JÜDIN,
ŻYDÓWKI DIE JÜDIN IST WEG

179

Magdalena Tulli
WŁOSKIE SZPILKI ITALIENISCHE STÖCKELSCUHE

243

Silke Scheuermann
POKAŹ! ZEIG!

265

Salinia Stroux
WILLA AZADI. VILLA AZADI.
DOM WOLNOŚCI. DAS HAUS DER FREIHEIT
CZYLI PLASTEREK DLA ODER HANSAPLAST FÜR
MŁODYCH UCHODźCÓW JUNGE FLÜCHTLINGE

297

Wojciech Tochman
Z LODU AUS EIS

329

NOTY BIOGRAFICZNE BIOGRAPHISCHE NOTIZEN

353

PODZIĘKOWANIA DANKSAGUNG

383

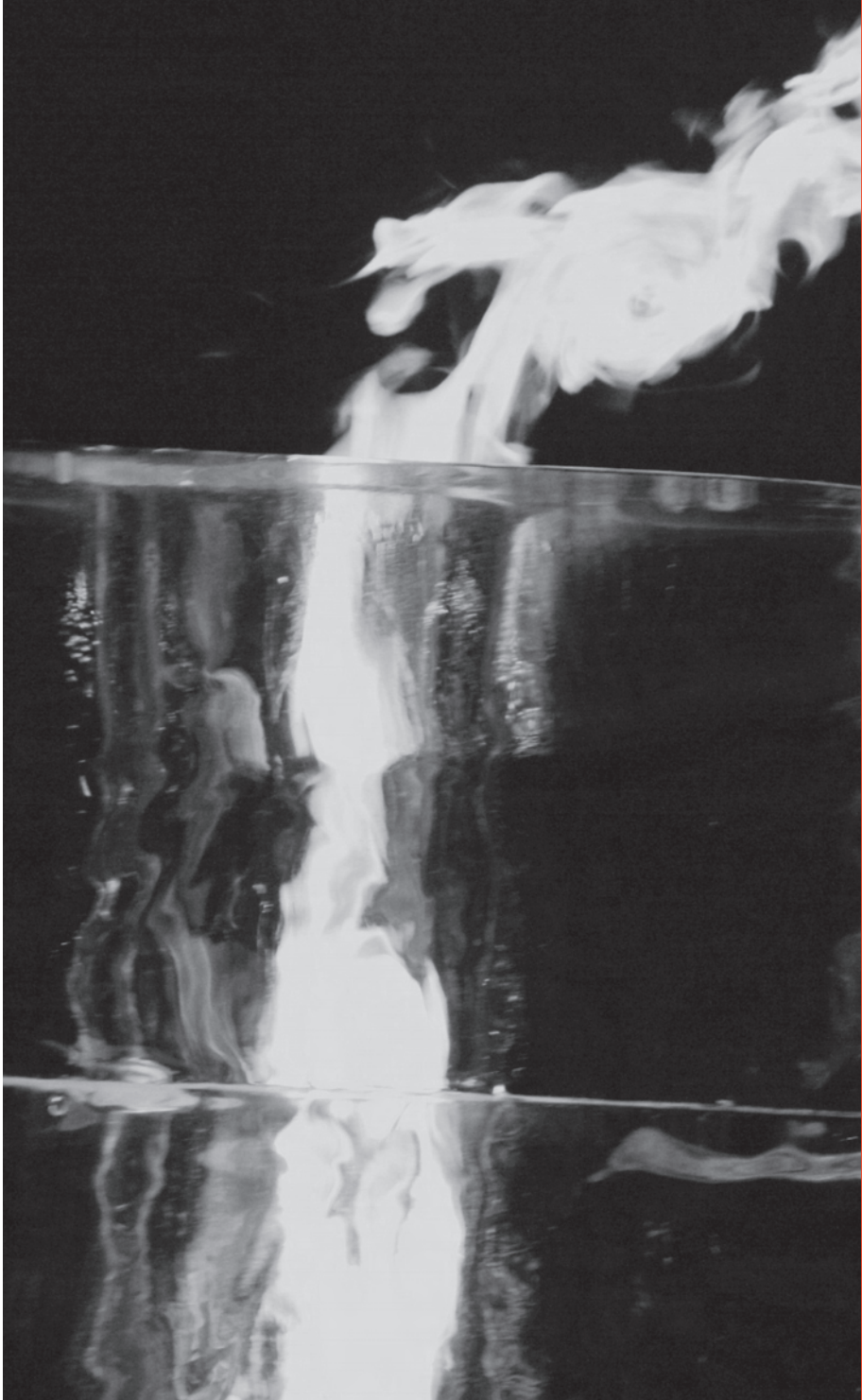
**und dann ... die Rechtfertigung der Gewalt
Eissäule mit eingefrorenem Buch**

Bebelplatz/ Platz der Bücherverbrennung
Berlin, 29. Mai 2009

**a potem... usprawiedliwienie przemocy
Kolumna lodu z zamrożoną książką**

Bebelplatz – miejsce palenia książek
Berlin, 29 maja 2009

Małgorzata Szpakowska

UNSERE UNSICHERE VERGANGENHEIT

NASZA NIEPEWNA PRZESZŁOŚĆ

Es hat sich so gefügt, dass ich erst vor ein paar Jahren zum ersten Mal in Berlin war. Es war zu kurz, um die Stadt kennenzulernen, sich irgendwie mit ihr vertraut zu machen, nur vereinzelte Bilder sind mir im Gedächtnis geblieben.

Nur einmal habe ich mich wirklich wie zu Hause gefühlt, als ich von der Allee Unter den Linden auf den Schlossplatz gelangte und dort, wo einst der Palast der Hohenzollern emporragte, vor Baugerüsten stand. Während des Krieges zerstört, provisorisch wiederaufgebaut, zu DDR-Zeiten dann abgerissen. Durch den klotzigen Palast der Republik ersetzt, der jetzt wiederum abgetragen werden sollte, um an dieser Stelle das einstige Königsschloss neu erstehen zu lassen. Mir ging es nicht um diese konkrete Entscheidung, die durchaus gerechtfertigt schien: immerhin komme ich selbst aus einer Stadt, deren historische Sehenswürdigkeiten überwiegend rekonstruiert sind und wo seit Jahrzehnten darüber diskutiert wird, ob man nicht das Sächsische Palais neu errichten sollte. Mir geht es um die beiden Städte – beiden Ländern – gemeinsame ungewisse Vergangenheit.

12 Vergangenheit lässt sich verändern – glauben diejenigen, die in Warschau nach dem Krieg über den endgültigen Abriss ausgebrannter eklektischer Mietshäuser entschieden; und genauso ihre Gegenspieler, die heute die Ansicht vertreten, dass man durch die Vernichtung der Architektur aus den sechziger Jahren die Volksrepublik aus der polnischen Geschichte streicht. Vergangenheit kann man ändern, scheinen diejenigen Berliner zu glauben, die hartnäckig das gigantische Denkmal Thälmanns vollsprayen, der, von den Hitlerfaschisten ermordet, in der DDR kanonisiert worden ist. Vergangenheit ist nichts, was ein für allemal vergangen und nur für Historiker noch von Interesse ist; sowohl in Deutschland als auch in Polen erweist sie sich als ziemlich unbeständig. Wir werden sie nie ganz los, können uns nicht von ihr frei machen. Immer wieder versuchen wir, etwas mit ihr anzustellen, sie irgendwie zu formen, sie zusammenzukneten, damit sie den heutigen Erwartungen entspricht. Und da das so ist, sucht man in ihr vergebens Halt; infolgedessen bemächtigt sich die Ungewissheit auch der Gegenwart.

Viele Schriftsteller bringen diese Ungewissheit zum Ausdruck, mitunter ist sie schlicht ihr Hauptthema. In den in diesem Band entheltenen

---

Tak się złożyło, że w Berlinie po raz pierwszy byłam dopiero kilka lat temu. Byłam za krótko, żeby poznać miasto, żeby się z nim jakoś oswoić, zostały mi w pamięci rozproszone obrazy.

Tylko raz poczułam się tam naprawdę jak u siebie. Kiedy z alei Unter den Linden wyszłam na plac Zamkowy i stanęłam przed rusztowaniami w miejscu, gdzie kiedyś wznosił się pałac Hohenzollernów. Zniszczony podczas wojny, prowizorycznie odbudowany, potem za czasów NRD wyburzony. Zastąpiono go klockowatym Pałacem Republiki, który z kolei teraz miał być rozebrany, by na jego miejsce od zera wznieść dawny królewski Schloss. I nie chodzi mi o tę konkretną decyzję, być może całkiem uzasadnioną; w końcu sama przyjechałam z miasta, którego zabytki przeważnie są rekonstrukcją i w którym od kilkudziesięciu lat trwa dyskusja, czy należy zbudować na nowo Pałac Saski. Chodzi mi o wspólną obu miastom – obu krajom – niepewną przeszłość.

Przeszłość można zmienić – wierzyli ci, którzy w Warszawie decydowali po wojnie o ostatecznej rozbiórce wypalonych eklektycznych kamienic; i tak samo ich przeciwnicy, którzy dziś wierzą, że przez niszczenie architektury z lat sześćdziesiątych wymażą z historii PRL. Przeszłość można zmienić – zdają się wierzyć ci z berlińczyków, którzy z uporem mażą sprayem gigantyczny pomnik Thälmana; bo choć zamordowali go hitlerowcy, to kanonizacji dostąpił w NRD. Przeszłość nie jest czymś, co minęło i czym zajmują się historycy; i w Niemczech, i w Polsce okazuje się najwyraźniej dość nietrwała. Nie umiemy się jej do końca pozbyć ani się od niej uwolnić; ciągle coś z nią usiłujemy zrobić, jakoś uformować, ugnieść, by odpowiadała dzisiejszym oczekiwaniom. A skoro tak – próżno w niej szukać prawdziwego oparcia i w konsekwencji niepewność ogarnia także czas teraźniejszy.

Wielu pisarzy wyraża tę niepewność, niekiedy jest to po prostu ich główny temat. W zamieszczonych w tym tomie opowiadaniach Magdaleny Tulli i Olgi Tokarczuk obie narratorki, choć każda inaczej, pogrążone są w czasie przeszłym,

---

Erzählungen von Magdalena Tulli und Olga Tokarczuk sind beide Autorinnen in die Vergangenheit vertieft, die ganz offensichtlich niemals so ist, wie sie sein sollte. Tulli stellt Betrachtungen über eine traurige Kindheit an, die in die noch immer vom Krieg geprägten sechziger Jahre fiel; ausweglose Kinderspiele (wen würdest du opfern, wenn du dadurch die ganze übrige Familie retten könntest?) und eine trübe, beklemmende Vorschule. Am meisten scheint sie jedoch die Frage des Schusters zu quälen, dem sie die italienischen Pumps der Mutter bringt: Wozu, verdammt, hockt sie noch immer in diesem Land, wo sie doch als Halbitalienerin längst hätte ausreisen können? Die zweite Autorin unternimmt den Versuch, die Schicksale ihrer Familie, die nach dem Krieg von jenseits des Bug und des Zbrucz über die ganze Welt verstreut wurde, zu rekonstruieren. In dieser Rekonstruktion stößt man auf die peinliche Gestalt der Cousine, "die die Fremden liebte": Nach Einmarsch der Roten Armee soll sie eine Liebelei mit einem russischen Soldaten angefangen haben, nach Einzug der Wehrmacht mit einem deutschen Proviantmeister, noch später mit einem Partisanen der Ukrainischen Aufständischenarmee. Ihr Krebsstod in den neunziger Jahren wird als Strafe für ihre Sünden angesehen, und alle würden die ganze Geschichte am liebsten aus dem Gedächtnis streichen.

Soweit die Polinnen. Die Heldin der Erzählung von Silke Scheuermann bildet gleichsam deren Negativ: Es gibt keine missliche Vergangenheit, aber auch keinerlei Orientierungspunkt. Höchstens, dass sie von den Gartenmöbeln zu träumen vermag, die sie bei den wohlhabenderen Nachbarn zu sehen bekommt. An die Stelle der Verwurzelung tritt hier die Kompulsion, der Zwang zur Perfektion. Um der körperlichen Perfektion willen zwingt sich Iris zum Joggen, obwohl sie Joggen nicht ausstehen kann. Um der Perfektion der zwischenmenschlichen Beziehungen willen bleibt sie zu einem Schwätzchen mit einer Bekannten stehen, die sie verabscheut. Um der Perfektion moderner Mutterschaft willen mischt sie sich nicht in die Angelegenheiten ihrer sechzehnjährigen Tochter, selbst als etwas wirklich Ungutes geschieht. Die polnischen Heldinnen belastete eine in sich nicht stimmige, schwer akzeptierbare Vergangenheit, Iris hingegen belastet eine Leere ohne Ziel, und sei es falsch.

---

który najwyraźniej ciągle nie jest taki, jak powinien. Pierwsza z nich rozpamiętuje smutne dzieciństwo, które przypadło na lata sześćdziesiąte, ciągle naznaczone wojną; dylematy z dziecięcych zabaw (kogo byś wybrał, gdybyś dla ocalenia całej rodziny musiał poświęcić jedną osobę?) i ponure, opresyjne przedszkole. Najbardziej jednak, jak się zdaje, dręczy ją pytanie szewca, któremu zanosła włoskie pantofle matki: po jaką cholere ciągle jeszcze tkwi w tym kraju, skoro jako pół-Włoszka mogłaby wyjechać? Druga z narratorek próbuje odtworzyć losy swej rodziny zza Buga i Zbrucza, rozproszonej po wojnie po całym świecie. I w tej rekonstrukcji natrafia na krępującą postać kuzynki, „która kochała obcych”: po wkroczeniu Armii Czerwonej miała nawiązać romans z rosyjskim żołnierzem, po wejściu Wehrmachtu – z niemieckim intendentem, jeszcze później – z partyzantem z UPA. Jej śmierć na raka w latach dziewięćdziesiątych traktowana jest jak kara za grzechy, a całą historię wszyscy chętnie wymazaliby z pamięci.

Tyle Polki. Bohaterka opowiadania Silke Scheuermann stanowi jakby ich negatyw: nie ma kłopotliwej przeszłości, ale też żadnego punktu oparcia. Potrafi marzyć co najwyżej o meblach ogrodowych, jakie widzi u zamożniejszych sąsiadów. Miejsce zakorzenienia zajmuje tu kompulsja, przymus doskonałości: w imię doskonałości fizycznej Iris zmusza się do biegania, choć nie lubi; w imię doskonałości stosunków międzyludzkich zatrzymuje się na pogawędkę ze znajomą, którą gardzi; w imię doskonałości nowoczesnego macierzyństwa nie miesza się w sprawy dorastającej córki, nawet gdy dzieje się coś naprawdę niedobrego. Polskim bohaterkom ciążyła przeszłość nieskładna i trudna do zaakceptowania; Iris natomiast ciąży pustka, w której zabrakło drogowskazów, choćby fałszywych.

Ale czy zwrot ku przeszłości mógłby jej w czymś pomóc? Cudze doświadczenie jest nie do przekazania. W opowiadaniu Mariana Pankowskiego ocalona z Zagłady Fajga Oberlender zostaje w 1950 roku zaproszona do Ameryki przez tamtejsze

---

Aber wäre ihr die Hinwendung zur Vergangenheit bei irgend etwas hilfreich? Fremde Erfahrungen sind nicht vermittelbar. In der Erzählung von Marian Pankowski wird die vor der Vernichtung gerettete Fajga Oberlender 1950 nach Amerika eingeladen. Der Empfang, den ihr die dortige jüdische Gemeinde bereitet, ist überschwänglich, doch das Gespräch führt zu einem immer tieferen Nicht-Verstehen. Durch welches Wunder sie gerettet wurde, wollen die Gastgeber wissen. Unterwegs nach Treblinka ging sie mit der Mutter inmitten einer großen Menschenmenge einen Bahndamm entlang; in einem bestimmten Moment stieß die Mutter sie mit Geschrei vom Damm hinunter in dichtes Gebüsch. Warum die Mutter sie grundlos angeschrien habe, erkundigte sich beunruhigt ein Rabbi. Könne man dies als Beweis für Gefühlsverlust und Beschädigung durch den Krieg ansehen? Die amerikanischen Gastgeber verstehen auch den Vorfall mit den Kindern nicht, die Fajga aufspürten, als sie sich in der Scheune versteckt hielt; dass ihre Neugier nicht Denunziation zum Ziel hatte, aber dennoch lebensgefährlich war. Für das so befragte Mädchen wird die Herzlichkeit, die ihm widerfährt, immer bedrückender: Wenigstens isst du dich hier satt, nach dem Hunger in Europa, bekommst du einen anständigen Mantel und eine Uhr, die man nicht aufziehen muss. Doch in die Herzlichkeit mischt sich wachsende Skepsis. Etwas wird hier bestimmt verschwiegen, mutmaßen die Zuhörer. Und überhaupt ist das alles irgendwie unklar.

Doch selbst, wenn alles klar und offensichtlich scheint, viel hängt von der endgültigen Inszenierung ab. Der Monolog des Filmproduzenten aus der Erzählung von Matthias Göritz verdichtet sich, ob schon mäandernd geführt, letztendlich auf die Vergangenheit. Auf die Gleiwitzer Provokation, den angeblichen polnischen Überfall auf den deutschen Rundfunksender, der den Beginn des Zweiten Weltkriegs rechtfertigen sollte. Genüsslich malt der Ich-Erzähler die theatralischen Aspekte des Geschehens aus, das letztendlich eine reine Inszenierung war, angefangen bei der präzisen Regie bis zum Erschießen des Schlesiens Franciszek Honiok im Sender, um den polnischen Überfall glaubwürdig zu machen. Nicht zu vergessen die Vorbereitung der SS-Männer, die, da sie Polen zu spielen hatten, ein entsprechendes

---

środowisko żydowskie: przyjęcie jest królewskie, lecz rozmowa prowadzi do coraz głębszego niezrozumienia. Jakim cudem ocalała? – chcą wiedzieć gospodarze. W drodze do Treblinki szła z matką w wielkim tłumie nasypem kolejowym; w pewnej chwili matka z wrzaskiem zepchnęła ją z nasypu w gęste krzaki. Dlaczego matka krzyczała na nią bez powodu? – pyta zaniepokojony rabin. Czy można to uznać za dowód zatyraty uczuć i wojennego zwyrodnienia? Amerykańscy gospodarze nie rozumieją też incydentu z dziećmi, które wytropiły Fajgę, gdy ta ukrywała się w szopie; tego, że ich ciekawość nie miała na celu denuncjacji, choć i tak zagrażała śmiercią. Wypytywaną dziewczynę coraz bardziej przygniata serdeczność: przynajmniej się tu najesz po europejskim wygłodzeniu, dostaniesz przyzwoity płaszcz i zegarek, którego nie trzeba nakręcać. Ale do serdeczności dołącza się rosnące zwątpienie. Coś tu na pewno przemilczano – podejrzewają słuchacze. I w ogóle jakieś to wszystko niejasne.

Jednak nawet kiedy wszystko jest jasne i wiadome, wiele zależy od ostatecznej reżyserii. Monolog producenta filmowego z opowiadania Matthiаса Göritza, choć prowadzony meandrami, także ostatecznie koncentruje się na przeszłości. Na prowokacji gliwickiej, rzekomym polskim ataku na niemiecką radiostację, mającym uzasadnić wszczęcie wojny z Polską w 1939 roku. Narrator z upodobaniem mówi o teatralnych aspektach tego wydarzenia, które w końcu było czystą inscenizacją: o precyzyjnej reżyserii i o Ślązaku Franciszku Honioku, którego zastrzelono w radiostacji dla uwiarygodnienia polskiej napaści. A także o przygotowaniu esesmanów, którzy – skoro mieli grać role Polaków – przechodzili stosowny trening: obejmował musztrę z polską bronią, polskie piosenki oraz zapuszczanie wąsów i baczków. Tu jednak mowa już nie o esesmanach z 1939 roku, lecz o aktorach filmu, który producent przygotowuje w rzymskim studio; w monologu bohatera film nierozdzielnie miesza się z rzeczywistością. Przeszłość widzimy przez media, to one ją stwarzają, przeszłość to widowisko.

Training absolvierten, das Exerzieren mit polnischen Waffen, polnisches Liedgut, Schnauzbärte und Koteletten umfasste. Hier geht es jedoch nicht mehr um die SS-Männern aus dem Jahre 1939, sondern um die Filmschauspieler, die der Produzent im römischen Studio einarbeitet; im Monolog des Erzählers vermischt sich der Film untrennbar mit der Realität. Vergangenheit erleben wir durch die Medien, sie sind es, die sie kreieren, die Vergangenheit ist ein Spektakel, eine Show.

“Haben Sie schon einmal Schrapnellwunden gesehen? Kerle mit deformiertem Kopf, mit weggerissenem Kiefer?” fragt der Filmemacher. “So was zeigt man nicht, das lässt sich einfach nicht verkaufen. Vergangenheit muss man entsprechend verpacken, anders würde keiner sie sehen wollen.”

Doch gibt es noch zwei andere Texte dieses Bandes, die besonders nachdrücklich die im Titel enthaltene These zum Ausdruck bringen: Das wahre Ende des Krieges muss vor seinem Anfang liegen. Der Bericht von Salinia Stroux beruht ganz offensichtlich auf Augenschein: Die Villa Azadi ist ein Zentrum für junge Flüchtlinge auf der Insel Lesbos, unweit der türkischen Küste. Es beherbergt Menschen, die aus dem Irak oder Somalia, vor allem aber aus Afghanistan entkommen sind – die wenigen, denen es nach vielen Abenteuern gelungen ist, die Grenzwatchen beider Staaten zu überlisten. Ihre Boote sind untergegangen, oftmals mitsamt den Passagieren, während die Mehrzahl der Überlebenden deportiert wurde. Dennoch zieht es die Menschen zum erträumten Europa, so weit weg wie nur irgend möglich von den heimatlichen vom Krieg erschöpften Gegenden – um erst am Ende ihres Weges zu entdecken, dass sie hier nichts erwartet. Nichts, womit ihnen zu helfen wäre. Auf jedenfall nichts, was in der Macht des knappen internationalen Personals der Villa Azadi stünde. An dieser Erzählung frap-piert die Bitterkeit der Empathie. “Uns frisst dieses Zentrum auf. Tag um Tag, Schritt für Schritt frisst uns der hiesige Alltag auf, zerkaut und schluckt uns und spuckt uns wieder aus”, schreibt die Autorin. Und doch ist in der hoffnungslosen Situation zumindest die kleine Geste der Solidarität möglich. Ein Zeichen der Brüderlichkeit – trotz allem.

Salinia Stroux schreibt von Brüderlichkeit, Wojciech Tochman von Hass. Das Stammesgemetzel von 1994 in Ruanda erschreckt und

---

„Widział pan kiedyś rany od szrapneli? Facetów ze zniekształconą głową, oberwaną szczęką?” – pyta filmowiec. Tego się nie pokazuje, to się po prostu nie sprzedaje. Przeszłość trzeba odpowiednio opakować, inaczej nikt nie będzie jej chciał oglądać.

Jednak to inne dwa teksty z tego tomu najdobitniej wyrażają tezę zawartą w tytule: prawdziwy koniec wojny musi nastąpić przed jej początkiem. Relacja Salinii Stroux najwyraźniej pisana jest z autopsji; tytułowa Willa Azadi to ośrodek dla młodych uchodźców na wyspie Lesbos, o krok od wybrzeża tureckiego. Umieszcza się tam uciekinierów z Iraku lub Somalii, ale przede wszystkim z Afganistanu – tych nielicznych, którym po wielu przygodach udało się oszukać straż graniczną obu państw. Ich łodzie są zatapiane, często z pasażerami, większość z tych, którzy przeżyli, natychmiast podlega deportacji. Mimo to ciągną do wymarzonej Europy, jak najdalej od swych stron zmęczonych wojną. I dopiero u końca drogi odkrywają, że nic ich tu nie czeka. Nie ma jak im pomóc, w każdym razie nie jest to w mocy kilkunastosekondowego międzynarodowego personelu. W tej opowieści uderza gorączka empatii; „Zżera nas ten ośrodek. Dzień za dniem, po trochu zżera nas tutejsza codzienność, przeżuwa nas, połyka i z powrotem wypluwa” – pisze autorka. A jednak w beznadziejnej sytuacji możliwy jest przynajmniej drobny gest solidarności. Znak braterstwa – mimo wszystko.

Salinia Stroux pisze o braterstwie, Wojciech Tochman o nienawiści. Rzeź plemienna w Ruandzie z 1994 roku do dziś przeraża i zadziwia; trudno nawet wyobrazić sobie jej rozmiary i jej okrucieństwo. W Centrum Pamięci w Kigali wiszą tysiące zdjęć: to dzieci, które spalono żywcem w kaplicy na Gikondo albo ścięto maczetą, zabito strzałem w głowę, rozbito o mur; gdzie jest granica między mówieniem prawdy a epatowaniem? – pyta w końcu reporter. Kompleks zabudowań szkolnych w Murambi: zgoniono tam pięćdziesiąt tysięcy Tutsi, odcięto wodę, prąd. Jedni pomarli z głodu, innych rozstrzelano.

---

verwundert bis heute; seine Dimensionen und seine Grausamkeit übersteigt jedwedes Vorstellungsvermögen. In der Gedächtnisstätte in Kigali hängen tausende von Photographien. Kinder, die man in einer Kapelle bei lebendigem Leibe verbrannt oder mit der Machete geköpft, mit einem Kopfschuss getötet, an einer Mauer zerschmettert hat. Wo verläuft die Grenze zwischen der Wahrheit und dem billigen Effekt, fragt am Ende der Reporter. Ein Schulgebäudekomplex in Murambi: Fünfzigtausend Tutsi hat man dorthin getrieben, abgeschnitten von Wasser und Strom. Die einen starben vor Hunger, andere wurden erschossen. Die Leichen in den Massengräbern waren mumifiziert, jetzt ruhen sie in den Schulbauten auf Holzgestellen. Hunderte von Körpern – "ein stilles Depot an Figuren, Skulpturen, stinkenden Denkmälern". Mitten unter ihnen zwei Kinder und der Ehemann der Frau, die heute die Wächterin dieses Friedhofs ist. Was darf man ihr sagen – was kann man ihr überhaupt sagen? Wird irgendwann irgendjemand dies alles verzeihen können?

20

Aber andererseits – sollen wir uns ohne Ende im Verbrechen suhlen, permanent in uns die Fähigkeit zum Verdammen, zum Zorn oder sogar zu Rachegehlüsten mobilisieren? Oder sollten wir vielleicht das Unverzeihliche verzeihen, noch dazu im Namen anderer? Mit wem können wir uns aussöhnen und welches Ressentiment wird plötzlich in uns wach bei der Erinnerung an das zurückgelassene Haus, den ermordeten Vater, die verlorene Kindheit? Vergangenheit ist nicht vollständig formbar, nicht alles lässt sich in ihr regeln und in Ordnung bringen. Selbst wenn wir uns sehr bemühten, sie wird immer wunde Stellen hinterlassen.

Die ganze Hoffnung ruht auf der Gegenwart, die die Vergangenheit aus dem Zeitraum des menschlichen Lebens drängt, sie durch das Alltägliche und Banale ersetzt; durch Zusammenarbeit, den kleinen Streit, gewöhnliche Nachbarschaft, sogar durch den Grenzhandel, bei dem man auch übers Ohr gehauen werden kann. Gerade die Gegenwart bildet das Gewebe, mit dem man die von der Geschichte verursachten Bruchstellen füllen kann. Normale Geschäftigkeit, Alltag. Bisweilen Mitgefühl.

ÜBERSETZUNG KARIN WOLFF

Ciała spychane do masowych grobów uległy mumifikacji, teraz w budynkach szkoły leżą na drewnianych stelażach. Setki ciał – „cichy skład figur, rzeźb, śmierzących pomników”. Wśród nich dwoje dzieci i mąż kobiety, która jest strażniczką tego cmentarza. Co jej można powiedzieć – i co tu jest do powiedzenia? Czy ktokolwiek i kiedykolwiek będzie władny to przebaczyć?

Ale z drugiej strony – czy mamy bez końca napawać się zbrodnią, mobilizować w sobie zdolność potępiania, gniewu, nawet pragnienie zemsty? A może powinniśmy wybaczyć to, co niewybaczalne, i w dodatku zrobić to w cudzym imieniu? Z kim zdołamy się pojednać i jaki resentyment odezwie się w nas niespodziewanie na wspomnienie porzuconego domu, zabitego ojca, straconego dzieciństwa? Przeszłość jednak nie jest całkiem plastyczna, nie wszystko da się w niej uładzić i uporządkować. Choćbyśmy się bardzo starali, zawsze będzie uwierać.

Cała nadzieja w terażniejszości, która wypiera przeszłość z czasoprzestrzeni ludzkiego życia, zastępując ją tym, co codzienne i pospolite. Współpracą, drobną sprzeczką, zwykłym sąsiedztwem, nawet przygranicznym handlem, w którym czasem można się natknąć na oszustów. To właśnie terażniejszość tworzy tkanekę, która może wypełnić wyrwy dokonane przez historię. Pospolita krzątanina, dzień powszedni. Czasem współczucie.

Micha Ullman, Die leere Bibliothek

Micha Ullman, Pusta biblioteka

REDAKTOR PROWADZĄCY: Dariusz Sońnicki

REDAKCJA CZĘŚCI POLSKIEJ: Dariusz Sońnicki

REDAKCJA CZĘŚCI NIEMIECKIEJ: Thorsten Ahrend

KOREKTA: Thorsten Ahrend, Donata Lam, Dominik Wódz

PRZEKŁAD TEKSTÓW NIEMIECKICH: Jakub Ekier

PRZEKŁAD TEKSTÓW POLSKICH: Jan Glas, Olaf Kühn, Karin Wolff

REDAKCJA TECHNICZNA: Izabela Gołaszewska

ZDJĘCIA AUTORÓW:

Stephan Stroux © Klaus von Kries; Volker Braun © Isolde Ohlbaum,
Ohlbaum Foto-Archiv; Wojciech Tochman © Michał Prawda;
Olga Tokarczuk © Grzegorz Zygałdo; Małgorzata Szpakowska © Andrzej Bernat;
Silke Scheuermann © Paul Müller; Durs Grünbein © Jürgen Bayer,
juergen-bauer.com; Salinia Stroux © Marily Stroux; Kathinka Dittrich van
Weringh © Daniel Rosenthal; Matthias Göritz © Franz Bischof; Wojciech Jagielski
© Krzysztof Miller / Agencja Gazeta; Magdalena Tulli, z archiwum domowego
autorki; Marian Pankowski, z zasobów Wikipedia Commons, <http://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Plik:Pankowski.JPG&filetimestamp=20090602085133>.

ZDJĘCIA NA STRONACH: 9, 37, 39, 79, 118, 145, 147, 380, 381, 390, 391 © Ramona Zühlke;
157, 159, 172, 233, 235, 237, 239, 241, 291, 293, 295, 327, 347, 349, 351 © Bernd Uhlig

PROJEKT OKŁADKI I OPRACOWANIE GRAFICZNE: Grzegorz Laszuk^{K+S}

SKŁAD I ŁAMANIE: Anna Hegman^{K+S}

Wydawnictwo W.A.B.

02-386 Warszawa, ul. Usypiskowa 5

tel./fax (22) 646 01 74, 646 01 75, 646 05 10, 646 05 11

wab@wab.com.pl

www.wab.com.pl

DRUK I OPRAWA: Drukarnia Wydawnicza im. W.L. Anczyca S.A., Kraków

ISBN 978-83-7414-849-8

Wirtualny Most na Wiśle

WARSZAWA 2006

Trylogia polsko-niemiecka:

BERLIN 2009

a potem...

usprawiedliwienie przemocy

BEBELPLATZ

**Teśknota za życiem
stan wyjątkowy**

DHM-Schlüterhof

**Przyszłość bez wojen
przyszłość bez granic**

RADIALSYSTEMV

Prawdziwy koniec wojny jest przed jej początkiem

W.A.B. 2010

PRAWDZIWIY KONIEC WOJNY JEST PRZED JEJ POZĄTKIEM

ANTOLOGIA POLSKO-NIEMIECKA
POD REDAKCJĄ STEPHANA STROUXA

DAS WAHRE ENDE DES KRIEGES LIEGT VOR SEINEM ANFANG

DEUTSCH-POLNISCHE ANTHOLOGIE
HERAUSGEGEBEN VON STEPHAN STROUX

Pięcioro autorów niemieckich i pięcioro polskich pisze o przemocy. Tym, co skłania ich do sporu ze światem, są traumy i upiory drugiej wojny światowej, ludobójstwo w Ruandzie, świeżej daty konflikty na rubieżach Europy czy brutalność w codziennych relacjach międzyludzkich. Wszechobecnym obrazom przemocy towarzyszy pytanie, jaki oddźwięk powinny znaleźć w literaturze. Jakie powinności ma w związku z tym pisarz. I jakie szanse.

Fünf deutsche und fünf polnische Autoren schreiben über Gewalt. Die Wunden und Gespenster des Zweiten Weltkriegs, der Völkermord in Ruanda, neue Konflikte an den Grenzen Europas und die Brutalität im zwischenmenschlichen Alltag bringen sie dazu, sich an der Welt zu reiben. Allgegenwärtige Bilder der Gewalt provozieren die Frage, wie die Literatur darauf antworten sollte. Welche Verpflichtungen der Schriftsteller hat. Und welche Chancen.

Institut Adama Mickiewicza
CULTUREaPL

Fundacja
Kultur,

FUNDACJA WSPÓŁPRACY
POLSKO-NIEMIECKIEJ
STIFTUNG
FÜR DEUTSCH-POLNISCHE
ZUSAMMENARBEIT

W
ab
WALLSTEIN

www.wab.com.pl

9 78-83-7414-849-8

9 788374 148498

cena 39,90 zł